

Олена Аркуша

ПОЛЬСЬКО-УКРАЇНСЬКІ ДИСКУСІЇ ПРО НАЦІОНАЛЬНИЙ ХАРАКТЕР СХІДНОЇ ГАЛИЧИНИ НА ПОЧАТКУ ХХ ст.

Галичина впродовж багатьох віків була територією на кордоні між двома народами – польським і українським. З точки зору національних центрів вона визначалася як “окраїна” (пограниччя, “креси”), традиційна роль якої полягала в захисті “своїх” цінностей від “чужих” впливів. Кожне пограниччя цікаве тим, що поєднує протистояння, яке врешті призводить до встановлення кордону, з культурними – в широкому розумінні – взаємовпливами. Особливість українсько-польського пограниччя полягає в тому, що воно умовно розмежує західно- й східноєвропейську цивілізацію, а окремі території періодично переходять з одного світу в інший, що відповідно впливає на формування історичної пам’яті. Гостре відчуття кордону на цій території посилює церковне розмежування між католицизмом і православ’ям. Присутнє дотепер у мешканців регіону відчуття того, що саме вони вирішуватимуть, де проляже кордон між Сходом і Заходом, надавало їй надає в їх уяві подіям, що відбуваються з ними, особливої значущості.

Ознакою обраного для дослідження хронологічного періоду були стрімкі модернізаційні зміни. Певною мірою їх можна окреслити як перехід від “аграрної” спільноти, поділеної на виразні соціальні групи, до однорідного “індустріального” (в широкому розумінні) суспільства. На цьому етапі, згідно з концепцією Ернеста Гелнера, виник націоналізм як політичний принцип, за яким етнічна спільнота не мала бути розділеною політичними кордонами, тобто самоусвідомлення нації знаходило свій вираз у національній державі. Прийняття цього постулату в ідеологію національного руху розглядалося, таким чином, як своєрідна “перепустка” в коло цивілізованих чи то модерних націй¹. Утвердження у програмах українських політичних партій Галичини наприкінці ХІХ ст. гасла створення незалежної української держави під цим кутом зору ставило український і польський національні рухи в одну площину. Одночасне намагання українських і польських національних ідеологів втягнути Східну Галичину в процес власного націо- й державотворення дозволяє стверджувати про перехід українсько-польських відносин у Галичині у стадію відкритого політичного конфлікту.

Специфіка політичної ситуації в Галичині в кінці ХІХ – на початку ХХ ст. полягала в тому, що ця погранична територія, завдяки забезпеченим австрійською конституцією відносно сприятливим умовам публічної діяльності, претендувала на

¹ Е. Гелнер. *Нації та націоналізм. Націоналізм*. Київ, 2003.

роль національного Пр'ємонту польського й українського народів. Тому українці й поляки в Галичині не могли просто сперечатися й домовлятися між собою, а мусили враховувати загальнонаціональні міркування. На початку XX ст. декларації лояльності Габсбургам, обговорення становища Галичини в Австро-Угорській монархії, врешті заяви про потребу вести українсько-польський діалог винятково в рамках провінції, без будь-якого зовнішнього втручання, дедалі більше набували характеру бутафорії. Дискусії під кутом зору загальнонаціональних стратегій сповнювали політичну атмосферу Галичини відчуттям тимчасовості. Багатовекторність розвитку регіону не в поодиноких випадках зумовлювала помітну вже на початку XX ст. львівським кореспондентам польського часопису "Słowo Polskie" прірву між його "цивілізованим виглядом" і "справжньою цивілізацією"².

На початку XX ст. політичну культуру суспільства Галичини визначали, з одного боку, кількадесятилітній досвід конституційного життя і парламентських практик, що сформували доволі розвинену сферу публічної діяльності, а з іншого – серйозні виклики часу, як-от: демократизація суспільства, запровадження загального виборчого права, зародження націоналістичних ідеологій і наближення масштабного військового конфлікту, що призвів до зміни політичної карти Центральної Європи. Одне з ключових питань дослідження – наскільки справлялася з такими потужними викликами часу відносно невелика прикордонна територія, обтяжена значними внутрішніми протиріччями. Їх розв'язання – навіть на рівні суспільної психології – передбачало укладення в чітку ієрархію низки громадянських цінностей, щодо кожної з яких належало здійснити непростий вибір. Серед таких дилем було визначення кожною особою власної національної ідентичності (що породжувало серед частини мешканців Східної Галичини психологічні труднощі), з'ясування понять "народ" і "вітчизна", окреслення й обґрунтування географічних кордонів "своєї" національної території.

Ключовою альтернативою цих питань для польської політичної думки кінця XIX – початку XX ст. став вибір між історичною та етнографічною Польщею. Визначення територіальних кордонів, у яких мала відновитися польська держава, належало до однієї з найскладніших проблем польського національного руху. Спроба співвіднести реальну Польщу з міфом "ідеальної" Речі Посполитої породжувала чимало колізій і питань, на які тогочасне польське суспільство не було готовим відповісти³. Певний вихід запропонували ідеологи польської націонал-демократії, ствердивши, що відновити польську державу в історичних кордонах 1772 р.

² [Diego]. Na niwach i ugorach // *Słowo Polskie*. 1904. Nr 124. 12 marca.

³ З цього приводу лідер польської націонал-демократії Роман Дмовський писав: "Складність польського питання полягала не тільки в тому, що відбудова польської держави мала проти себе три зацікавлені імперії, але й у тому, що невідомо було, що можна і що потрібно вважати Польщею в дев'ятнадцятому і двадцятому сторіччі. Якби існував якийсь міжнародний трибунал, який міг би видати вирок у нашій справі, і якби він мав силу виконати цей вирок; якби цей трибунал закликав поляків, щоб вони представили свою справу, сказали, чого прагнуть, ми опинилися б у великому клопоті. Потрібно було б сказати не тільки, що хочеться незалежності, але на якій території, в яких кордонах хочеться мати польську державу. Виявилось б, що поляки до відповіді на це питання цілком не готові" (R. Dmowski. *Polityka polska i odbudowanie państwa*. Wyd. 2-ie / Przedmowa i komentarz T. Wituch. Warszawa, 1989. T. 1. S. 55).

неможливо, однак замкнути її лише етнографічними межами – неприйнятно; вони наполягали на потребі включити до майбутньої польської держави ряд суміжних з польськими етнографічними кордонами територій, що мали б стати полем для реалізації асиміляційних устремлінь поляків. При такому підході поляки мали знайти аргументи на користь включення саме цієї, а не іншої території в орбіту польських державницьких устремлінь і визначити засади взаємин з місцевим населенням, яке чисельно їх переважало. Щодо східних кордонів це питання тісно пов'язувалося з проблемою позитивної чи негативної ролі “східного простору” в польській історії й доцільності чи безпредметності тези про цивілізаційну місію Польщі на сході.

На перший погляд, українсько-польські непорозуміння в Галичині можна вкласти в схему двох різних моделей модерного націотворення. Польський національний рух назагал відповідав “стандартній західній моделі нації”, визначальними компонентами якої були “історична земля” з єдиними законами, спільною громадянською культурою та ідеологією. Українському руху ближчою була східна або етнічна модель, у якій наголошувалося на спільному походженні й рідній культурі, а місце права посідала народна культура, здебільшого мова та звичаї. В історичному розвитку східна модель нації становила виклик перевазі західної моделі⁴. Однак, потрібно враховувати, що на терені Східної Галичини аргументи поляків і українців взаємно перехрещувалися. На специфіку Східної Галичини в цих процесах звертає увагу сучасна польська історіографія, стверджуючи, що поляки напередодні відродження власної державності широко оперували поняттям “креси”, застосовуючи його до “теренів на схід від суцільного польського заселення” і маючи певні уявлення про вирішення пов'язаних із ним проблем, однак навіть “назва “креси” назагал не використовувалася для означення східної частини Галичини”⁵.

Вдаючись до обґрунтування національної приналежності території історично-правовою традицією, як поляки, так і українці легко знаходили докази на свою користь. Як українці, так і поляки вважали цю територію “своєю” з найдавніших часів. У пізніший період поляки пов'язували свої права з походом “на захист” східних територій Казимира Великого і входженням Галичини з 1387 р. до складу Польського королівства. Українці ж виводили історико-правову традицію з Галицько-Волинського князівства, приєднання до Польщі трактували як загарбання, а щодо перебування у складі Габсбурзької монархії наголошували на короткочасній приналежності в XIII ст. до угорської корони, що якоюсь мірою розмежовувало українську й польську історично-правову традицію. Історично-правові аргументи не суперечили один одному, а лише розходилися в часі, тобто кожна сторона, вбачаючи в історії тільки бажане для себе, по-своєму, мала рацію. На початок XX ст. можна говорити про наявність двох національних версій історії Галичини, які дедалі більше схилилися до трактування іншої сторони як маргінального явища. Суть цього процесу влучно сформулював Григорій Грабович: “Виникнення одного міту вимагало виникнення іншого у відповідь. Як буває у майже всіх подібних

⁴ Е. Д. Сміт. *Національна ідентичність*. Київ, 1994.

⁵ R. Wapiński. *Kresy: alternatywa czy zależność? // Między Polską etniczną a historyczną*. Wrocław etc., 1988. (“Polska myśl polityczna XIX i XX wieku”. Т. 6). S. 9.

випадках, колективна самоідентифікація, “своє” чи “рідне”, визначається через протиставлення Іншому. У процесі утвердження “власного” це Інше неминуче маргіналізували, а нерідко й демонізували”⁶.

Не менш складно було механічно застосувати до Східної Галичини етнографічний принцип, головним аргументом якого ставала чисельність населення певної національності. Перша проблема полягала в тому, що Східна Галичина адміністративно входила до австрійської провінції Королівство Галичини та Лодомерії, куди належали також етнічно польські землі включно з таким важливим центром польської історії та духовності, як Краків, і польські політики розглядали провінцію як цілість, частину Польщі, відкидаючи можливість її поділу. На рівні провінції українці й поляки становили чисельно приблизно рівні групи. Натомість у східній частині краю ситуація різко змінювалася. В 47 повітах Східної Галичини українське населення мало серйозну чисельну перевагу. За підрахунками сучасного дослідника Олега Дудяка, населення Східної Галичини в 1910 р. становило 5254769 осіб, з них українці склали 62,9 %, поляки – 23,4 %⁷. Як відомо, в австрійській статистиці не використовувалося поняття національності, а дані про національний склад населення тогочасної Галичини виводяться шляхом співставлення рубрик про віросповідання й мову спілкування. Тому встановити точне співвідношення чисельності українського й польського населення в Східній Галичині неможливо. Як правило, оперуючи одними й тими ж даними, українські й польські дослідники виявляли тенденцію до завищень на свою користь. Простір для різночитань відкривали суперечності щодо національної приналежності т. зв. “русинів-латинників”, а також осіб, яким було важко визначити національну ідентичність.

Особливістю побудови міжнаціональних відносин у Галичині було те, що поляки одночасно перебували у статусі правлячої (щодо українців) і залежної (щодо Австрійської держави) нації. До початку ХХ ст. польським політикам у Галичині відносно легко вдавалось утримувати назовні образ польського характеру провінції, насправді національно неоднорідної. Конституційні реформи й децентралізаторські перетворення 1860-х рр. у Габсбурзькій імперії закріпили перетворення галицької провінції у фактично польську автономію. Перевага поляків була втілена у владних повноваженнях, розв’язанні мовного питання, системі освіти. Галицькі українці, політичну конкурентноспроможність яких суттєво послаблювали дискусії навколо власної національної ідентичності, задовольнялися статусом опозиції. У другій половині ХІХ ст. питання про національний склад населення Східної Галичини не дуже турбувало польських політиків, адже чисельність населення не вважалася серйозним аргументом для здобуття політичних прав; значно більше важив т. зв. “стан володіння” – сукупність майнових, політичних, культурних позицій. Однак поступово розклад сил змінювався. Український рух, знайшовши опертя в конституційних свободах, міцнів. Чітко зрозуміла від початку ХХ ст. тенденція до

⁶ Г. Грабович. Мітологізації Львова: відлуння присутності та відсутності // Його ж. *Тексти і маски*. Київ, 2005. С. 157.

⁷ О. Дудяк. Динаміка чисельності польського населення Східної Галичини в першій третині ХХ ст. (за матеріалами переписів 1910, 1921 і 1923 рр.) // *Вісник Львівського університету. Серія історична*. Львів, 2000. Вип. 35-36. С. 291.

запровадження загального виборчого права перетворювала чисельність населення в самодостатню цінність. В Східній Галичині поляки становили занадто значну національну групу, аби дозволити українцям керувати собою лише на підставі того, що вони отримали б більшість голосів у представницьких органах. На початку ХХ ст. у Галичині склалася ситуація, коли поляки фактично здобули все, що було можливим за існуючого державного ладу, натомість український рух стрімко розширював позиції, породжуючи серед поляків відчуття, що це відбувається за їх рахунок, що вони втрачають здобуті важкими зусиллями впливи.

Такий стан спричинив загострення дискусій про національний характер Східної Галичини, які велися на шпальтах галицької періодики, на засіданнях Галицького сейму, відображені в офіційних документах політичних сил і навіть у приватній кореспонденції. Специфікою цих дискусій було те, що обидві сторони вели їх з позиції загроженості власних національних інтересів, вбачаючи в опонентах агресорів. У польській історіографії це питання частково порушувалось крізь призму загальної проблематики “кресів” і дилеми між етнічною та історичною Польщею⁸. Автори цих робіт не досліджували аргументів українців. Українська історіографія у кращому випадку визнає присутність польського чинника в Східній Галичині, а в гіршому – вибудовує мононаціональні концепції історії краю. Метою цієї статті є представити аргументи сторін, що були задіяні в дискусії. На початку ХХ століття ця дискусія велася, головним чином, між українофільським напрямом, лідером якого в питаннях національної ідеології була Українська національно-демократична партія (УНДП), і впливовими польськими політичними силами (східно- й західногалицькими консерваторами й націонал-демократами), які конфронтували між собою в українському питанні. Саме названі сили жваво стежили й реагували на те, що говорилося іншими. Інші політичні угруповання Галичини (русофіли, польські демократи, людовці, соціалісти) мали власні погляди, однак у дискусіях відігравали маргінальну роль.

Версія східногалицьких поляків. Польські національні інтереси в Східній Галичині представляла насамперед група землевласницької шляхти-аристократії (т. зв. “подоляки”), яка традиційно знаходилася в ситуації соціального протистояння з українським селянином. Представники цієї групи здебільшого походили з давніх українських родів, які полонізувалися, або ж мали у краю коріння, що простягалось вглиб на кілька віків. З-поміж інших польських політичних сил подоляки були найбільшими прихильниками відновлення Речі Посполитої та ідеалізували її минуле як держави, де нібито панувала міжнаціональна гармонія. Ідеолог східногалицького консерватизму кінця ХІХ – початку ХХ ст. Войцех Дзедушицький навіть виводив з історичної традиції Речі Посполитої тезу про месіанізм Польщі, стверджуючи, що невдовзі слов’янство перебере цивілізаційне лідерство від германців, а у слов’янському світі першість здобуде Польща, протиставивши російському

⁸ Виразний інтерес до цієї тематики в польській історіографії простежувався в середині 1990-х рр., наслідком чого стало видання кількох збірників наукових праць: *Między Polską etniczną a historyczną*. Wrocław etc., 1988. (“Polska myśl polityczna XIX i XX wieku”. Т. 6); *Polska – Kresy – Polacy. Studia Historyczne* / Pod red. S. Ciesielskiego, T. Kulak, K. Matwijowskiego. Wrocław, 1994; *Kresy i pogranicza. Historia, kultura, obyczaje* / Red. Z. Frasz, A. Staniszewski. Olsztyn, 1995.

панславізму “ягеллонську” ідею мирного співжиття різних народів на одній землі. Натомість “Русь” була в його очах не окремою історичною індивідуальністю, а “посередньою територією, яка піде за потужнішим історичним гаслом”⁹.

Ще до кінця XIX ст. від представників подільської шляхти лунали характерні для архаїчного розуміння нації порівняння українців і поляків із двома кронами одного дерева, твердження про неможливість розлучати те, що з’єднане Богом. Східна Галичина або ж Русь в очах місцевого польського шляхтича була його малою (приватною) вітчизною. “Усі ми, – писав один із її представників у 1909 р., – були потроху Русинами: бо всіх у дитинстві колисали тужливі русинські думи, які співали селянські няньки”¹⁰. Першим аргументом подоляків у дискусіях про національний характер Східної Галичини завжди були історичні заслуги їх предків перед краєм, пролита у війнах з турками й татарами кров, утвердження і збереження тут західної цивілізації. Влодзімеж Козловський, виступаючи з трибуни Галицького сейму в 1902 р., патетично запевнював, що розкидані по “ярах Поділля” кургани з польськими воїнами, “якби ми їх спитали, відповіли б нам: це наша земля” і “як раніше, разом з мечем у руках ми захищали цю землю перед турками й татарами, так тепер є нашим, і то спільним, обов’язком у мирній праці – захищати Західну цивілізацію і послух Риму перед тими спокусами, якими частує нас Схід”¹¹. Друга теза східногалицьких консерваторів полягала в тому, що польська шляхта в Східній Галичині вже в новий час відзначилася величезними заслугами перед українським населенням краю, дбала про його добробут, будувала власним коштом церкви й школи, нехтуючи національними потребами польського населення¹².

До початку XX ст. польська східногалицька аристократія не вважала, що український рух у регіоні спроможеться поставити під сумнів його польський характер. Станіслав Гломбінський, дитинство і юність якого в 1870-х рр. проходили в східногалицькому дрібношляхетському й міщанському середовищі, стверджував, що в той час “весь край, як на заході, так і на сході, мав виразний польський характер”, а українське питання особливо не виявлялося¹³. Польські східногалицькі консерватори намагалися навіть не припускати думки про те, що українсько-польські відносини можуть набути характеру міжнаціонального конфлікту, й воліли трактувати наростаюче протистояння як релігійні, соціальні чи етнічні непорозуміння в рамках однієї нації, “спільної вітчизни”. За твердженням того ж С. Гломбінського, “аж до кінця XIX століття поляки не могли вирішити, чи визнавати і трактувати русинів як осібний народ чи як простонародний уламок польського народу”, і “найдовше протестувала власне польська шляхта у Східній Галичині проти виокремлення руського населення під національним оглядом”¹⁴.

Окреслюючи позицію щодо Східної Галичини, не лише пересічні шляхтичі, а й навіть лідери східногалицького консерватизму оперували такими неполітичними

⁹ W. Dzeduszycki. *Mesyанизм Polski a prawda dziejów*. Kraków, 2002.

¹⁰ Цит. за: K. K. Daszyk. *Osobliwy podolak. W kręgu myśli historyzoficznej i społeczno-politycznej Wojciecha hr. Dzeduszyckiego*. Kraków, 2003. S. 100.

¹¹ *Stenograficzne sprawozdania Sejmu Krajowego... 1901/1902*. [Lwów]. S. 690.

¹² W. Dzeduszycki. *Bezrobocie podczas żniw na Rusi // Przegląd Polski* (Kraków). 1903. Z. 439-441. S. 327.

¹³ S. Głabiński. *Wspomnienia polityczne*. Pelpin, 1939. S. 12.

¹⁴ *Ibid.* S. 42.

поняттями, як “любов”, “замилування”, “сентиментальність”, “туга”, “братерство”, уперто відкидаючи такі категорії, як “розмежування”, “кордон”, “поділ”. Так, Тадеуш Ценський закликав не породжувати в Галичині регіоналізму за принципом “тут Вісла, а там Дністер”. “Ні, – стверджував він, ми кохаємо одне й інше, ми не знаємо кордонів”¹⁵. Яскравим прикладом неприйняття східногалицькою шляхтою розмежування з українцями був її опір проекту запровадження національного кадастру на виборах до Галицького сейму. Відомий лист римо-католицького єпископату, що у квітні 1913 р. зірвав польсько-українську угоду в справі виборчої реформи, базувався саме на тезі подоляків про психологічну неприйнятність поділу християнських спільнот – сім’ї та громади, між виборчими урнами, на протесті проти “розмежування всього того, що стосунки й життя з’єднали і згуртували”¹⁶. Не в поодиноких випадках східногалицькі шляхтичі ігнорували заклики політичних лідерів до самоорганізації на національній платформі, не бажаючи провокувати місцевих українців на загострення боротьби¹⁷.

Розмах українського руху змушував східногалицьких консерваторів по-іншому подивитися на Східну Галичину. Їх спроба з’ясувати реальне співвідношення національних сил, здійснена в ході т. зв. “акції Влодзімежа Козловського” 1902–1903 рр., засвідчила поступ українців у всіх сферах¹⁸. Політичне зміцнення українців в Австрії ставило на порядок денний питання поділу галицької провінції; в разі виокремлення Східної Галичини в коронний край поляки могли в ній змінити роль панівної еліти на статус національної меншості. Перспектива залишитися наодинці з чисельно переважаючими українцями серйозно насторожувала східногалицьких консерваторів. Про такі настрої свідчить твердження М. Бобжинського у його спогадах, що після вбивства намісника Анджея Потоцького деякі східногалицькі шляхтичі вважали за потрібне мати вогнепальну зброю для захисту своїх маєтків, розвивали плани запровадження надзвичайного стану й навіть обстрілу нібито “збунтованих” українських сіл¹⁹. Найбільше їх обурювала ідея фізичного витіснення поляків зі Східної Галичини, символом якого було гасло “Ляхів – за Сян”, яке, за твердженням Станіслава Ґрабського, “занадто сильно лунало на всіх українських вічах”, щоб польське східногалицьке суспільство могло вірити, що українці якимось суттєвими концесіями дозволять звести себе зі шляху боротьби проти польської

¹⁵ *Stenograficzne sprawozdania Sejmu Krajowego... 1901/1902*. S. 149.

¹⁶ *Pismo XX. Biskupów polskich // Czas* (Kraków). 1913. Nr 177. 17 kwietnia.

¹⁷ Такі матеріали збереглися в листуванні східногалицьких шляхтичів з польським Центральним передвиборчим комітетом. Див.: Центральний державний історичний архів України у Львові (далі – ЦДАУЛ). Ф. 810 (Центральний передвиборчий комітет). Оп. 1. Од. зб. 67. Арк. 6 (Лист Леопольда Бачевського до Центрального передвиборчого комітету з інформацією про ситуацію у Львівському повіті напередодні виборів до Галицького сейму, 18 липня 1901 р.) та ін.

¹⁸ Записки В. Козловського з переглядом стану національного життя у східногалицьких повітах збереглися у: Львівська наукова бібліотека ім. В. Стефаника НАН України (далі – ЛНБ). Від. рукописів. Ф. 59 (Козловські). Од. зб. 401-402. Докладніше про акцію В. Козловського див.: О. Аркуша. Українсько-польські відносини у Східній Галичині на початку XX століття: акція Влодзімежа Козловського // *Вісник Львівського університету. Серія історична*. Львів, 2002. Вип. 37. Ч. 1. С. 268-314.

¹⁹ M. Bobrzyński. *Z moich pamiętników / Przygotował do druku, wstępem i przypisami opatrzył A. Galos*. Wrocław; Kraków, 1957. S. 107-109.

економічної, культурної й політичної переваги на теренах польсько-руського співжиття”²⁰. Східногалицькі консерватори розцінювали будь-які кроки українців як спрямовані на реалізацію цього гасла. Так, один із лідерів подоляків Станіслав Стажинський стверджував, що українцям більшою мірою йдеться не про те, щоб заснувати український університет у Львові, а про те, аби позбутися польського університету зі Львова, “бо цей вищий навчальний заклад як польський є для них сіллю в оці, позаяк лежить з того боку Сяну”²¹.

Зворотньою стороною відчуття “грунту, який усувається з-під ніг”, став запеклий опір подоляків будь-яким рішенням органів влади, які б сприяли національному розвитку українців. Психологічно такий опір спирався на нібито почуття образи на “невдячність” українців за опіку над ними польської шляхти. Згадуючи (через п’ять років) згоду Галицького сейму на заснування української гімназії в Тернополі, Артур Целецький патетично заявляв: “Ми мали тоді надію, що якщо ми даємо русинам цю гімназію, то наступить нова ера, що ми зможемо працювати спокійно в єдності над економічним і культурним піднесенням цього краю, для добра нашої спільної Вітчизни. Шкода! Сподівання не виправдалися, рука, подана русинам, була відкинута”²². Водночас східногалицькі консерватори використовували важелі влади, аби законодавчо забезпечити перевагу польського чинника в Східній Галичині. Одним із прикладів цього стала ухвала Галицьким сеймом в 1901 р. закону “про рентові оселі”, який відкривав шлях до набуття земельних ділянок у Східній Галичині польськими селянами з західної частини краю.

Для східногалицьких консерваторів був однозначно неприйнятним шлях розв’язання східногалицького питання, який принаймні теоретично відстоювали західногалицькі консерватори й польські націонал-демократи, – не марнувати польських сил втручанням в українські справи, – ані з психологічної точки зору, ані з рації тверезого політичного розрахунку. На останньому довший час наголошував В. Дзедушицький, застерігаючи перед небезпекою розв’язання в Східній Галичині відкритої міжнаціональної конфронтації, в якій поляки, на його думку, неминуче програли б, перекресливши значення польського чинника в Австрії й перспективи у слов’янському світі і звівши себе в Східній Галичині до ролі “колоністів” у ворожому краї²³. В. Дзедушицький закликав поляків не вдаватися до голосних виявів антиукраїнського шовінізму, натомість поширювати на українців вплив польських інституцій, організованих на засадах двомовності, бо “тим певніше Русь утримаємо”²⁴. На початку ХХ ст. східногалицькі консерватори оголосили своєю метою подолати “розлам” між поляками та українцями, на їх думку, штучно викликаним радикальними українськими політиками й підтриманим спільними зовнішніми ворогами – Росією та Німеччиною. Цю ідею влучно сформулював Адольф Ценський: “Потрібно остерігатися тих, хто намагається викликати брато-

²⁰ S. Grabski. *Pamiętniki / Do druku przygotował i wstępem opatrzył W. Stankiewicz*. Warszawa, 1989. S. 201.

²¹ Biblioteka Jagiellońska. Oddz. rękopisów. Teki M. Bobrzyńskiego. Sygn. 8088 III. K. 41-42 (лист С. Стажинського до М. Бобжинського, 21 червня 1902 р.).

²² *Stenograficzne sprawozdania Sejmu Krajowego... 1903/1904*. S. 2604-2605.

²³ W. Dzieduszycki. *Bezrobocie podczas żniw na Rusi // Przegląd Polski* (Kraków). 1903. Z. 439-441. S. 335.

²⁴ ЛНБ. Від. рукописів. Ф. 59. Од. зб. 365. Арк. 125-128, 140.

вбивчу війну, натомість належить старатися, щоб утвердити серед руського простолюду те ж саме почуття, яким сповнені наші груди .., старатися, щоб руський простолюд повернувся в лоно спільної вітчизни”²⁵. По суті, це була програма повернення ходу історії в інший бік, яка штовхала східногалицьких консерваторів до абсурдних, однак нерідких і цілком серйозних заяв про рішучий намір йти “шляхом любові” до українців без участі останніх²⁶.

Загальногалицька версія: погляд краківських консерваторів. Попри існування Галицької провінції зі середини XIX ст. як єдиного адміністративного утворення з певними автономними правами, в західній і східній частинах краю зберігалися власні центри політичного тяжіння – Краків і Львів. Незважаючи на повсякденну потребу відстоювати інтереси краю перед державою, між польськими політичними середовищами Львова і Кракова залишалися серйозні відмінності, які з плином часу не мали тенденції до зменшення. Видимим виявом цього було те, що в Галичині діяли два консервативні угруповання, які постійно полемізували між собою й не змогли об’єднатися навіть перед загрозою зміцнення на початку XX ст. масових демократичних рухів. У міру посилення українського руху заклики з Кракова до об’єднання на ґрунті цінностей консерватизму дедалі менше цікавили східногалицьких шляхтичів, які знаходили більше розуміння своїх проблем в ендецькому середовищі. Не випадково утворене в 1907 р. у Кракові Сторонництво національної правиці мало великі проблеми з поширенням впливів на Східну Галичину²⁷. Одним із яскравіших прикладів непорозумін між західно- і східногалицьким політичними середовищами була відставка в 1901 р. з посади віце-президента Крайової шкільної ради одного з лідерів краківських консерваторів Міхала Бобжинського через незгоду з курсом намісника-подоляка Леона Пінінського, у тому числі в українському питанні. Невдовзі після відставки в публічному виступі М. Бобжинський заявив: “Історія наша вчить нас, якою помилкою була засаднича зміна політики щодо русинів в перескакуванні із однієї крайнощі в іншу під впливом хвилевих подій. Ми не можемо знову повторювати цієї помилки ... Ми не можемо ставити під сумнів майбутнє зичливої, розумної й послідовної політики щодо русинів”²⁸.

Ця теза ґрунтувалася на внутрішньому переконанні краківських консерваторів, які у власних історичних дослідженнях вказували на негативну роль у польській історії приєднання литовсько-руських земель, що нібито розпорошило по безкрайніх східних просторах енергію, необхідну для власне польського розвитку, відкинуло Польщу на кілька століть назад²⁹. Ставлячи під сумнів популярний серед польських політиків Східної Галичини унійний ідеал (краківські консерватори радше не

²⁵ Zjazdy powiatowe // *Gazeta Narodowa* (Lwów). 1902. Nr 309. 19 grudnia.

²⁶ *Stenograficzne sprawozdania Sejmu Krajowego... 1901/1902*. S. 149.

²⁷ Archiwum Państwowe w Krakowie. Oddz. I (na Wawelu). Archiwum Dzikowskie Tarnowskich. Sygn. 651. K. 2 (протокол засідання виділу Сторонництва національної правиці. Дзікув, 28 серпня 1907 р.).

²⁸ *Posłowie z ziemi krakowskiej*. (Mowa prof. Michała Bobrzyńskiego) // *Czas*. 1901. Nr 213. 17 września.

²⁹ J. Szujski. O młodszości naszego cywilizacyjnego rozwoju // *Stańczycy. Antologia myśli społecznej i politycznej konserwatystów krakowskich* / Wybór tekstów, przedmowa i przypisy M. Król.

бачили шансу відновлення Речі Посполитої в кордонах 1772 р.³⁰), ця концепція відкривала можливість для розмежування поляків і українців у майбутньому, утверджувала розуміння, що їх насильне втримування не є самодостатньою цінністю, заради якої варто жертвувати зусиллями, необхідними для власне польського розвитку, передбачала пошук порозуміння на підставі тверезого розрахунку. До пошуку такого порозуміння західногалицьких консерваторів штовхало те, що в Галичині вони, фактично, відігравали роль правлячої партії й чимало причинилися до її перетворення в польську автономію, поступово долаючи впливи Відня й реалізуючи в краю польську програму “органічної праці”. Влада накладала на них значну відповідальність за підтримання у провінції спокою і збереження її територіальної цілісності. Не випадково краківські консерватори завжди з обуренням зустрічали спроби східногалицьких польських політиків звинуватити їх у незнанні специфіки політичного життя на сході краю, їх натяки, що краківським діячам загалом не належить втручатися в ситуацію в регіоні³¹. Застереження краківських консерваторів щодо закликів інших польських політиків розмовляти з українцями з позиції сили влучно сформулював Тадеуш Смажевський, який реферував українське питання на установчому з’їзді Сторонництва національної правди в 1907 р.: “Неможливо управляти русинами всупереч усій Русі й управляти в боротьбі з усією Руссю”³².

Водночас так само категорично краківські консерватори відкидали претензії українців самостійно керувати східною частиною краю. На їхню думку, історія впродовж багатьох віків так переплела долі українського й польського народів, що про якийсь розмежування не могло бути й мови. За твердженням органу краківських консерваторів – газети “Czas”, “тих вузлів ніхто не розірве, а якщо так, то поляки мають право знати про все, що стосується краю, бо мають право знати про себе самих. Скарги на нібито поліційний нагляд з боку поляків походять від прагнення збудувати мур, який би розмежував два народи. Однак такий сепаратизм суперечить природі речі та реальному стану. Штучно збудований сьогодні мур мусив би завтра впасти. Про це знає руська політика, й тому щирим її гаслом є “За Сян”³³. Станіслав Тарновський закликав українців не будувати політики щодо поляків у Галичині, виходячи з якихось одвічних кривд українського народу, бо історію вже не можна виправити, натомість мислити в категоріях реалій, які передбачали визнання міцності позицій поляків у Східній Галичині. “Яку кривду, яку зневагу ми завдали руському народові, – запитував він, – хіба лише ту, що ми є і що ми є тут, що нас Господь Бог сотворив. То не наша вина, й ми нічим не можемо тут зарадити”. С. Тарновський закликав відмовитися від тез про братню згоду й любов між двома народами, які

Warszawa, 1985. S. 149-158; M. Bobrzyński. *Dzieje Polski w zarysie* / Opracowali i wstępem poprzedzili M. H. Serejski i A. F. Grabski. Warszawa, 1987; E. Cesarz. *Ukraina i stosunki polsko-ukraińskie w syntezach historycznych szkoły krakowskiej // Stosunki kulturowo-literackie polsko-wschodniosłowiańskie* / Pod red. K. Prusa. Rzeszów, 1995. S. 53-61.

³⁰ M. Jaskólski. *Konserwatyzm – nacjonalizm. Studia nad konfrontacjami ideowymi konserwatyzmu krakowskiego i demokracji narodowej przed 1914 r.* Kraków, 1989. S. 122.

³¹ Dyskusya polityczna w sejmowem Kole polskiem // *Czas*. 1912. Nr 26. 18 stycznia.

³² Pierwsze walne zgromadzenie Stronnictwa Prawicy Narodowej dnia 7 września 1907 r. // *Czas*. 1907. Nr 206. 9 września. Dodatek.

³³ Rusini a polityka // *Czas*. 1912. Nr 313. 19 lipca.

вважав ілюзією, і усвідомити, що за теперішнього стану міжнаціональної напруги лише правнуки нинішнього покоління можуть розраховувати на якусь нормалізацію. Звертаючись до українців, він радив їм пам'ятати з історії, головне, те, що, виступаючи проти поляків, Русь “нам завдала важкі рани, а собі – смертельні”³⁴.

Тогочасних краківських консерваторів можна назвати носіями галицького патріотизму, який виявлявся в мисленні категоріями всієї провінції, а не якоїсь її частини чи в загальнопольському масштабі, при якому підпорядкування галицької політики нібито вищим національним цілям на практиці вело до повного нехтування місцевими реаліями. Важливим моментом цього локального патріотизму було те, що станьчики до останнього пов'язували загальнопольські плани з Габсбурзькою монархією, тобто вважали Галицьку провінцію осередком відбудови польської державності. Станьчики засуджували ті польські політичні угруповання, які, на їх думку, розпалювали в Східній Галичині міжнаціональну ворожнечу; стверджували, що прищеплення шовінізму виявиться руйнівним насамперед для польського суспільства³⁵. Краківські консерватори закликали галицьких поляків “змінити своє мислення в тому напрямі, що в усіх публічно-правових інституціях, у всіх галузях публічно-правового життя мусимо мати коло себе русинів як співробітників”, бо з початком творення українцями паралельних до польських інституцій єдність краю стане “історичною згадкою”. “За утримання єдності краю, – наголошував “Czas”, – за недопущення сепаратизму варто заплатити високу ціну, бо розбиття єдності краю – це перекреслення нашого в ньому історичного становища”. Утримання єдності провінції часопис називав суттю польської політики в Галичині³⁶.

Констатуючи той факт, що українці поставили за мету поділ краю й поступово прагнуть до її реалізації через запровадження національних курій в системі влади, краківські консерватори закликали запобігти цьому, виробивши, в порозумінні з українцями, оригінальний, не опертий на “шаблони будь-якого іншого краю” галицький шлях мирного співжиття і співпраці двох народів на одній землі³⁷. Вони визнавали, що національне питання не вдасться усунути на другий план, пропонували покінчити з характерною для східногалицьких консерваторів політикою “з дня на день” і зрозуміти, що будь-які нинішні “перемоги” над українцями носитимуть тимчасовий характер, оскільки український рух об'єктивно міцнішатиме; навіть пропонували створити “національно-політичну комісію” для розгляду всього комплексу міжнаціональних відносин³⁸. Визнаючи складність міжнаціонального діалогу, станьчики пропонували шукати порозуміння на ґрунті вирішення конкретних справ³⁹; наголошували, що якщо українці мають що сказати про новий устрій міжнаціональних відносин, поляки зобов'язані їх вислухати⁴⁰.

³⁴ *Stenograficzne sprawozdania Sejmu Krajowego... 1902/1903*. S. 2613.

³⁵ M. Bobrzyński. *Rozmiary niebezpieczeństwa // Ejust. Zasady i kompromisy. Wybór pism / Wyboru dokonał, wstępem i przypisami opatrzył W. Bernacki*. Kraków, 2001. S. 207-222.

³⁶ *Wskazania // Czas*. 1910. Nr 48. 31 stycznia.

³⁷ *Co dalej? // Czas*. 1911. Nr 24. 16 stycznia.

³⁸ *Rokowania polsko-ruskie // Czas*. 1910. Nr 506. 6 listopada.

³⁹ *Echa sejmowe. III. Gimnazya ruskie // Czas*. 1910. Nr 120. 15 marca.

⁴⁰ *Rokowania polsko-ruskie // Czas*. 1910. Nr 506. 6 listopada.

Піком проукраїнських висловлювань краківських консерваторів були їх виступи на захист проекту виборчої сеймової реформи в 1913 р., яка мала означати “щось набагато більше – спробу віднайдення форм для постійного співжиття, для укладення унії нового типу двома народами, які є лише частинами більших утворень”. Владислав Леопольд Яворський стверджував, що уявлення українців про вихід зі стану національного “малоліття” й вступ у фазу політичної зрілості заслуговують з боку поляків на визнання й повагу, навіть якщо є трохи передчасними. В іншому випадку українці надалі вважатимуть поляків ворогами, а Галичина опиниться в стані анархії на зразок інших австрійських провінцій, де управляла парламентська обструкція. Він закликав подивитися на польсько-українське порозуміння в Галичині “у світлі історичної місії великого посланництва” Польщі на сході, прищеплення там сформованих поляками інституцій. Знак провидіння він вбачав у можливості ухвалення виборчої реформи в 500-річчя Городельської унії. “Нехай поляки й русини йдуть вперед, що неминуче, під різними прапорами”, – визнавав один із лідерів краківських консерваторів, – але “національна душа польська і руська повинна визнати, що ті прапори, коли супроводжують великі національні рухи світового значення, мусять піти разом”⁴¹.

Виникає питання, чому, попри безумовну ідеологічну схильність краківських консерваторів до реалізації в Галичині концепції мирного співжиття двох народів на одній землі, а також попри те, що станьчики стояли біля витоків усіх спроб міжнаціональних угод у провінції, в українських політичних осередках вони не користувалися ані довірою, ані підтримкою, навпаки, здебільшого ототожнювалися з несправедливими щодо українців “польськими урядами”. На відсутність співдії з українським політичним провідом нарікав М. Бобжинський, який, обійнявши Галицьке намісництво після вбивства А. Потоцького, як ніколи, потребував підтримки українських політиків для нормалізації міжнаціональних відносин у Галичині. “Хто ж має підтримати їх постулати, – запитував він, – якщо вони відпихають тих, хто ставиться до них відносно найзичливіше”⁴². Як видається, головна причина цього лежала у площині невизнання краківськими консерваторами українського народу навіть як потенційно рівного польському, постійному наголошенні на його відсталості. Виступаючи на зборах Сторонництва національної правниці у Кракові в 1912 р., референт з українського питання Ян Гупка стверджував: “Русини являють собою найдивнішу в усьому світі суспільність. 30-мільйонний етнографічний матеріал, що живе в трьох державах не згуртованою масою, а переділений острівцями поляків, росіян і євреїв, етнографічний матеріал без жодних традицій власної державності, з єдиними живими до сьогодні історичними традиціями Хмельницького і Гайдамаччини”⁴³.

Попри те, що краківські консерватори підтримували в українському русі українофільську течію й засуджували русофільство, виходячи нібито з далекосяжних міркувань про ймовірність польсько-українського союзу проти Росії, вони

⁴¹ Wł. L. Jaworski. Problem ruski // *Czas*. 1913. Nr 157. 5 kwietnia.

⁴² Biblioteka Jagiellońska. Oddz. rękopisów. Teki M. Bobrzyńskiego. Sygn. 8102 / II. K. 65-66 (лист М. Бобжинського до В. Коритовського, 15 жовтня 1908 р.).

⁴³ *Prawica Narodowa* // *Czas*. 1912. Nr 115. 11 marca.

також постійно підкреслювали неможливість розбудови якихось стратегічних планів щодо Наддніпрянської України через брак серед її населення сформованого почуття національної свідомості⁴⁴, а М. Бобжинський чимало попрацював над тим, аби переконати в цьому Відень і запевнити, що для зміни ситуації потрібно ще багато поколінь⁴⁵. Визнаючи етнічну особність українців, станьчики все ж не давали відповіді на питання, чи вони є окремим від поляків народом, а розв'язання цієї дилеми узаляжнювали від самих українців⁴⁶. Теоретичним обґрунтуванням цього служила теза про “політичні” та “неполітичні” народи, за якою рівноправність вважалася несправедливою, бо змушувала сильніших опускатися на нижчий рівень. Така позиція обґрунтовувала право поляків управляти Галичиною ще невизначено довго.

Загальнопольська версія на галицькому ґрунті: польські націонал-демократи.

Від початку ХХ ст. дедалі більші впливи в Галичині здобували польські націонал-демократи. Сторонництво національної демократії (СДН), організаційно оформлене впродовж 1904–1905 рр., з одного боку, стало частиною загальнопольської націонал-демократії, а з іншого, діючи в конкретних політичних умовах Галичини, набуло яскраво вираженої регіональної специфіки, зокрема серйозно заангажувались в українські проблеми. Польська націонал-демократія в Галичині була партією передусім міської інтелігенції й користувалась особливою популярністю у Львові. Ідеологія СДН сформувалася в руслі тогочасних націоналістичних концепцій, вихідним пунктом яких був “стан загрози” національним інтересам, а націоналістична ідеологія пропонувалась як вихід з “оточеної фортеці”⁴⁷. Ендеки засудили політику “потрійного лоялізму”, що перешкоджала ідейній єдності польського руху, й запропонували протиставити їй т. зв. “дійову оборону” перед державною владою й іншими національними спільнотами⁴⁸; головна вимога ендеції в Австрії зводилася до максимального розширення галицької автономії.

Ендеки розкритикували уявлення про польську проблему як справу всіх підкорених народів центральноєвропейського регіону. Вони звернули увагу на природний характер національних конфліктів, на те, що політика кожної нації є експансіоністською. Тому вони пропонували відмовитися від сентименталізму й закликів до братерства і дбати лише про власні національні інтереси. Заперечуючи консервативну концепцію народу як політичного явища, сформованого державою, ендеки вимагали від кожного громадянина чіткого національного вибору⁴⁹. На початку ХХ ст. Ян Людвіг Поплавський сформулював декілька варіантів територіального поширення майбутньої Польщі. Згідно з першим майбутня Польська держава на сході обмежувалася територією Східної Галичини; згідно з другим – доходила до кордонів 1772 р. Крім того, Я. Л. Поплавський бачив територію “наших

⁴⁴ Rusini a polityka // *Czas*. 1912. Nr 313. 12 lipca.

⁴⁵ M. Bobrzyński. *Z moich pamiętników...* S. 297.

⁴⁶ M. Jaskólski. *Kaduceus Polski. Myśl polityczna konserwarystów krakowskich 1866–1934*. Warszawa; Kraków, 1990.

⁴⁷ M. Jaskólski. *Konserwatyzm – nacjonalizm. Studia nad konfrontacjami ideowymi konserwatyizmu krakowskiego i demokracji narodowej przed 1914 r.* S. 52-53.

⁴⁸ Dwie metody // *Słowo Polskie* (Lwów). 1905. Nr 194. 26 kwietnia.

⁴⁹ R. Wapiński. *Narodowa demokracja (1893–1939)*. Wrocław; Warszawa; Kraków; Gdańsk, 1980. S. 35-37.

національних аспірацій”, обійняття якої польськими впливами відносив до далекого майбутнього. Це був “край між Одером і Дніпром, між Балтикою, Карпатами і Чорним морем”, інтеграційним чинником якого мали стати осідки польського населення⁵⁰. За висновком ендеків, майбутня польська держава радше не мала шансів сягнути кордонів 1772 р., але мусила вийти поза межі польської етнічної території такою мірою, яка б відповідала історичній вартості Польщі, уможливила її цивілізаційну місію та створення потужної держави – чинника стабільності в Європі між Німецькою та Російською імперіями. Прагнення побудувати Річ Посполиту кількох народів ендеки вважали шкідливою утопією. Зі східних земель вони пропонували зберегти тільки ті, де поляки були достатньо сильними, щоб утримати польський національний характер майбутньої держави⁵¹.

Ендеки утверджували уявлення про Східну Галичину як польську землю з чисельною перевагою українського населення, частину польських володінь, що в силу несприятливих обставин тимчасово опинилася в Австрійській державі⁵². Її збереження в зоні польських впливів вони вважали своєрідним місійним покликанням: “ми отримали з рук Речіпосполитої той шмат польської землі під сторожу і збереження і таким, яким ми його отримали, маємо зберегти для майбутнього”⁵³. Водночас в ендецькому середовищі існувало розуміння того, що “історичні права” Польщі щодо Східної Галичини залишатимуться аргументом лише доти, поки поляки матимуть у краю політичну й економічну перевагу. “Якщо колись ми втратимо цю перевагу, – визнавало “*Słowo Polskie*”, – нам не допоможуть жодні архівні документи”⁵⁴.

Засобом утримання єдності Східної Галичини з Польщею ендеки вважали польське населення цієї частини краю. На польському національному вічі у Львові (1903) С. Гломбінський проголосив програму підтримки польського населення в Східній Галичині, підкресливши завдання забезпечувати перевагу поляків у галицькій автономії. Ця програма передбачала: збереження цілості провінції, всіх органів крайової влади та установ, польського характеру системи освіти і міст, асиміляційної сили останніх, скерування польських переселенців до великих міст, де вони зберігали б національну ідентичність; піднесення національної самосвідомості польських селян і робітників за допомогою школи, релігії, освітніх товариств, читалень, національних віч, покращення добробуту польського населення за сприянням економічних і фінансових товариств; національний солідаризм поляків, запобігання зміні обряду, будівництво римо-католицьких костьолів⁵⁵. Ці заходи лежали в основі східногалицької політики ендеків аж до початку Першої світової війни.

Одним із шляхів збереження польської переваги в Східній Галичині було утримання в руках поляків польської земельної власності під гаслом “жодна частинка

⁵⁰ T. Kulak. Wstęp // Jan Ludwik Popławski. *Wybór pism / Wybór, wstęp i opracowanie* T. Kulak. Wrocław, 1998. S. 14-15.

⁵¹ R. Dmowski. *Polityka polska i odbudowanie państwa...* S. 58-59, 66.

⁵² O reformę wyborczą // *Słowo Polskie*. 1905. Nr 493. 23 października.

⁵³ O stanowisku wobec anarchii ukraińskiej // *Słowo Polskie*. 1908. Nr 210. 5 maja.

⁵⁴ W obronie ziemi polskiej // *Słowo Polskie*. 1910. Nr 111. 8 marca.

⁵⁵ S. Głabiński. *Ludność polska w Galicyi Wschodniej. Referat wygłoszony na I. Wiecu narodowym dnia 1 czerwca 1903 r.* Lwów, 1903.

польської землі не повинна перейти в непольські руки”⁵⁶. Іншим важливим чинником ендеки вважали утримання політичної та адміністративної влади на всіх рівнях. Відкидаючи претензії українських фахівців на обіймання будь-яких посад, вони висунули теорію про “заздрість” української інтелігенції до становища поляків⁵⁷, подаючи справу так, ніби українці виступають агресорами, а поляки підносяться на самозахист⁵⁸. Йдучи за логікою: все, що отримують українці, забирається від поляків, ендеки утверджували серед польської громадськості доволі спотворені уявлення про нібито “винятковий” стан для поляків в Австрії, коли від польського народу в умовах поступу всіх сусідів вимагалася добровільна відмова від частини прав і надбань. Абсолютизація цього принципу призвела його до абсурду, коли найменші успіхи українців розглядалися як замах на польську “рацію стану”. Інтегруючим чинником Галичини ендеки вважали польську мову й культуру, і з цих міркувань відкидали популярні серед східногалицьких консерваторів ідеї творення в Східній Галичині двомовних навчальних закладів, називаючи такі “польсько-руські амальгамати” передумовою розпаду провінції на “атоми” й перетворення її у “вавілонську вежу”. Ендеки відкидали можливість побудови Польської держави як багатонаціональної, на взір Австро-Угорщини⁵⁹.

У Галичині було нелегко реалізувати програмні положення ендеції щодо чужинності інших національних інтересів і невтручання у внутрішні справи інших народів. Давалися взнаки політичний клімат провінції, в якому було неможливо абстрагуватися від української теми, рекрутація частини прихильників СДН зі східногалицької шляхти тощо. З одного боку, ендеки, закликаючи суспільство мислити модерними категоріями нації, не могли трактувати українців як якогось міфічного “брата”. Проте водночас ставлення до українців було зовсім іншого порядку, ніж до будь-якого іншого “чужого” народу. Підтвердженням цього можна вважати заяви ендецької преси про те, що українці поводяться з поляками як біблійний Каїн із Авелем⁶⁰, тезу про “братню ненависть” тощо, тобто “братерство” щодо українців насправді не було для ендеків чимось незрозумілим і неприйнятним. З іншого боку, їх навіть на рівні ідеології не задовольняла відмова від “східного простору”, а претензії на цей простір вимагали постійного і глибокого втручання в українські справи.

Одним із варіантів виходу з ідейних суперечностей щодо українців став наголос на меншовартості українського руху, його радикалізмі, анархізмі, антипольській спрямованості, що нібито змушувало поляків контролювати українське суспільство, а насправді – на глибоко прихованому рівні – створювало надійний бар’єр болісному відмежуванню їх від “руського” простору. Вмовляння в польську спільноту ідеї її цивілізаційної вишості над українцями, безоглядне перебільшення українських недоліків в ім’я вивищення на їх тлі польських чеснот носило з боку ендеків плановий і систематичний характер та було елементом утвердження націоналістичної

⁵⁶ W obronie ziemi polskiej // *Słowo Polskie*. 1910. Nr 111. 8 marca.

⁵⁷ Grabski S. Żeby nie zejść na manowce // *Słowo Polskie*. 1907. Nr 160. 6 kwietnia.

⁵⁸ Dwie metody // *Słowo Polskie*. 1905. Nr 194. 26 kwietnia.

⁵⁹ Jeszcze o wniosku hr. Dzieduszyckiego // *Słowo Polskie*. 1904. Nr 543. 18 listopada.

⁶⁰ W. Nowakowski. Olim meminisse juvabit // *Słowo Polskie*. 1903. Nr 19. 13 stycznia.

ідеології серед широких верств. Представники ендеції також звертали увагу на слабкість українського руху в Росії й пропонували використати її для переосмислення уявлень про українське питання в Галичині як про позбавлене підґрунтя у вигляді національно свідомого народу по дві сторони кордону⁶¹.

Специфіка у поглядах ендеків на галицьких українців полягала в тому, що ті одночасно відігравали роль як об'єкту для польської експансії, так і національної загрози польським інтересам. Теза ендеків про меншовартість українського руху мирно поєднувалася з концепціями його небувалого розмаху. Вони навіть звертали увагу на культурно-освітню діяльність у західногалицьких повітах. Так, кореспондент газети "Słowo Polskie" з Нового Сончу змальовував розмах українського руху в повіті: "Руська праця шумить і кипить, всі, хто хоча б тільки по батькові або по матері мав у собі руську кров, відшукані", "вже не по Сян, а по Дунаєць і далі йдуть їх загарбницькі устремління"⁶². З наближенням Першої світової війни ендеки дедалі більше схилилися до переконання в незворотності національного поступу українців. "Коли ідея "Народу" пробудиться в людській душі, то її вже звідти не вирвати, ані не заглушити, – стверджувало "Słowo Polskie" в 1913 р. – А тим важче, коли вона посилюється почуттям кривди, коли в голові утверджується концепція, що край ми вже маємо, тільки потрібно усунути з нього загарбників чи прибульців"⁶³. Це відкрило шлях до визнання ендеками українців окремим народом за логікою: "ми, поляки, визнаючи національну окремішність русинів, нічого не зрікаємось, а тільки формально визнаємо dokonаний факт"⁶⁴. Проте навіть теоретичне визнання права українського народу "на існування і розвиток"⁶⁵ залишало відкритим питання, на якій саме території і в якому політичному просторі український народ мав реалізувати це право, бо, очевидно, Галичина до них не належала: "Тут є тільки Польща, до якої належать землі з переважною більшістю руського населення"⁶⁶.

Версія галицьких українців. Ключовою подією в політичному житті галицьких українців на зламі ХІХ–ХХ ст. традиційно вважається утворення трьох партій українофільської орієнтації, які проголосили стратегічною метою українського руху створення самостійної та соборної української держави, а в межах Габсбурзької монархії домагалися поділу Галицької провінції та об'єднання Східної Галичини з Північною Буковиною в окремий коронний край, де українці мали б відчутну національну перевагу. Провідну роль серед українських політичних сил у Галичині на початку ХХ ст. відігравала Українська національно-демократична партія, що

⁶¹ F. Rawita-Gawroński. Nadzieje i rzeczywistość na Rusi. (List do redakcyi) // *Słowo Polskie*. 1905. Nr 366. 8 sierpnia.

⁶² [Przejazdny]. Listy z kraju. Nowy Sącz w październiku. (Kwestya ruska) // *Słowo Polskie*. 1904. Nr 525. 8 listopada.

⁶³ J. Bek. Argumentów! // *Słowo Polskie*. 1913. Nr 184. 21 kwietnia.

⁶⁴ Biblioteka Jagiellońska. Oddz. rękopisów. Archiwum domowe Pawlikowskich z Kozińca. Przyb. 354 / 03. K. 191 (Проект виборчої реформи до Галицького сейму Ю. Бузека, 1907 р.).

⁶⁵ Przed ponownym wyborem posłów ruskich. Głos z kraju // *Słowo Polskie*. 1904. Nr 32. 20 stycznia.

⁶⁶ Hr Wojciech Dzieduszycki w sprawie ruskiej // *Słowo Polskie*. 1903. Nr 82. 19 lutego.

згуртувала у своїх лавах широкий спектр патріотичних сил⁶⁷. Програма партії (1899 р.) вже на найближчу перспективу передбачала поділ усіх органів влади на “окремі уряди і власті для рускої часті Галичини з осідком у Львові і окремі уряди і власті для польської часті з осідком в Кракові”, запровадження “в рускій часті краю рускої мови урядової” й введення прямого, загального і таємного голосування⁶⁸. Обґрунтуванню польського характеру Галичини історично-правовими аргументами українці протиставляли твердження, що народ є тривкішим утворенням, ніж політичні структури, й “ми яко національно-політична індивідуальність з огляду на нашу будучність не єсмо перед ніким і нічим звязані”⁶⁹.

Не можна заперечити факту, що тогочасні висловлювання ідеологів українського руху в Галичині щодо міжнаціональних відносин були значно різкішими, ніж у польських діячів. Це було виправданим з огляду на те, що українці поставили перед собою завдання розхитати і зламати політичний устрій Галичини, що, своєю чергою, потребувало різкої радикалізації суспільних настроїв. У публіцистиці УНДП викристалізувалися основні пункти українсько-польського суперництва (земля, шляхта, історична традиція). Керівництво УНДП наголошувало, що українці зобов’язані стерегти “кожного клаптика ріллі” перед “чужими людьми”, щоб “народ не повис у воздуху”⁷⁰. На протиположні аргументам поляків, які нібито окупили своє право на східногалицьку землю кров’ю і заслугами, українці твердили, що “це споконвіку руська земля. Ми автохтони, вони зайди”, що прадіди українців перетворили праліси і болота в рілля, захистили ворогів: “Ми ту со-творили перші культуру!”⁷¹ Східногалицьких шляхтичів (“потомків руских бояр і князів”) українські політики застерігали, що їх дії на користь польського “стану володіння” є злочином щодо зрадженого ними народу⁷². На початку ХХ ст. характеру постійного протистояння набуло українсько-польське суперництво за Львів. У висловлюваннях сторін про національну приналежність Львова не залишалося місця для міжнаціонального порозуміння. Учасників зльоту польських “соколів” у Львові в 1903 р. найвпливовіший український часопис “Діло” привітав статтею “Непрошеним “господарям” і непрошеним “гостям”, у якій наголошувалося, що “старинне руське місто, престольний город руского князя Льва” не є місцем для польських маніфестацій; що українці тут “єдині господарі були, єсть і будуть” і що “Русь тільки для Руси!”⁷³

Таким чином, позиція українського політичного керівництва щодо Східної Галичини полягала в однозначному трактуванні польського елемента як загарбницького. Тому ця влада неминуче мала носити тимчасовий характер.

⁶⁷ І. Лисяк-Рудницький. Українці в Галичині під австрійським пануванням // Його ж. *Історичні есе*. Київ, 1994. Т. 1. С. 438.

⁶⁸ Народна програма // *Діло* (Львів). 1899. (1900). Ч. 288. 24 грудня (5 січня).

⁶⁹ По стрейках. V // *Діло*. 1902. Ч. 190. 26 серпня (8 вересня).

⁷⁰ Чия земля? // *Діло*. 1902. Ч. 274. 7 (20) грудня.

⁷¹ ЦДАУЛ. Ф. 372 (В. Охримович). Оп. 1. Спр. 14. Арк. 6-9 (обіжник Народного комітету УНДП від 28 лютого 1903 р.).

⁷² Чия земля? // *Діло*. 1902. Ч. 274. 7 (20) грудня.

⁷³ Непрошеним “господарям” і непрошеним “гостям”. З нагоди IV зльоту польських Соколів // *Діло*. 1903. Ч. 131-132. 14 (27) червня. Додаток.

Українці демонстративно звертали увагу австрійського уряду на національно-державницькі устремління галицьких поляків, підкреслюючи, що вони спрямовані проти австрійської держави і що польські можновладці поводяться в Галичині не як представники австрійського уряду, а як “повновласники будучої польської держави”⁷⁴, навіть як уже діючі “президенти польської республіки”⁷⁵. Важливим елементом політичної риторики українців було підкреслення того, що “пановане Польщі на Русі кінчило ся все в рішаючих моментах криваво” з натяком, що Австрія, повторюючи щодо українців практику колишньої Речі Посполитої, нехтує уроками історії⁷⁶. На протигагу полякам, які наголошували на руйнівному для долі обох народів значенні збройних виступів українців проти Речі Посполитої, українці глорифікували ці моменти у своїй історії, будуючи саме на них історичне обґрунтування свого патріотизму. Яскравим прикладом цього стало видання колом пов’язаних із УНДП діячів часопису під промовистою назвою “Гайдамаки”⁷⁷.

Початок ХХ ст. був для українських політичних сил у Галичині часом серйозного переосмислення тактики політичної боротьби. Загальновизнаним став факт зміцнення впродовж останніх десятиліть українського руху. Однак воно ніяк не позначалося на формальних позиціях українців у Галичині, що викликало в українських політичних осередках чимале роздратування. Більше того, не позбавленими рації були й міркування українських політиків про те, що “мимо цілого того поступу ми є слабші, як перед 20 роками, бо наш ворог так еще не загніздився був в нашім краї, як се тепер є”. Українці доводили, що створені поляками умови (“система, котра штучно прискорює зріст польского елемента і скріплює его коштом елемента руского”), неминуче ведуть до полонізації українського населення в Східній Галичині. Тому “як будемо туманити себе поступом нашої літератури і такими здобутками, як рускі гімназії в спольщених містах ..., то всі дотеперішні наші “здобутки” запалять над нашою землею сонце доперва тогди, коли роса очи виїсть, коли руска земля перемінить ся в Польщу з рускою меншістю”, “руска земля перестане мати таку національну більшість, котра давала би їй право називати ся Руссю, стане ся, до чого стремить політика наших верховодів, Русь перемінить ся в Польщу з поважною меншістю руского люду – руских жебраків”⁷⁸. Виступаючи в Галицькому сеймі в 1902 р., український депутат Михайло Король стверджував, що українці не дозволять, “щоби нас на нашой рідной землі, зрошеной кровію наших предків, так безпощадно нищено, щоби руску часть краю преміоновано силою в край польській”, бо “не вільно вам будовати тої вашої отчини тут, у нас на Русі”⁷⁹.

Ключовою тезою протидії зміцненню поляків у Східній Галичині стало гасло “В народ!”, яке передбачало протиставлення “польській” владі в Галичині організованого, національно свідомого й політично дисциплінованого народу, здатного за закликом політичних лідерів підноситися на масові акції. Зусилля

⁷⁴ Акція Козловскі – Пінінскі – Більчевскі // *Діло*. 1903. Ч. 106. 13 (26) травня.

⁷⁵ Президент польської республіки // *Діло*. 1908. Ч. 44. 27 (14) лютого.

⁷⁶ По стрейках. V // *Діло*. 1902. Ч. 190. 26 серпня (8 вересня).

⁷⁷ *Гайдамаки* (Львів). 1902. Ч. 1 (оказове). 1 (14) жовтня.

⁷⁸ В народ! // *Діло*. 1902. Ч. 101. 7 (20) мая; ч. 102. 8 (21) мая; ч. 108. 9 (22) мая.

⁷⁹ *Stenograficzne sprawozdania Sejmu Krajowego... z roku 1902/1903*. S. 1125-1137.

українських політиків зосередилися на інституалізації громадської сфери і створенні мережі місцевих осередків, які б служили посередниками між політичною елітою й населенням і забезпечували його мобілізацію⁸⁰. Традиційною формою демонстрації розмаху українського руху стали т. зв. “народні” (“всенародні”) віча, на які політичні сили закликали населення з приводу будь-яких значніших політичних подій. Провідною ідеєю віч була теза: “Не дамо вам, Ляхи, інтабульовати ся на руску землю!”⁸¹ Якщо польські діячі “чули” на таких заходах головне гасло “Ляхів – за Сян”, то українці звинувачували польських політиків у відстоюванні тези, що “по Збруч – се їх!”⁸² Першою успішною масовою акцією, що продемонструвала розмах українського руху й занепокоєння польських землевласників у Східній Галичині, став сільськогосподарський страйк 1902 р., після якого українські політики підняли питання підготовки “загального бойкоту великої посілости”⁸³, яке, щоправда, виявилось нереальним.

Важливим для розуміння особливостей українсько-польських відносин у Східній Галичині є те, що між політичними елітами обох народів – українською демократичною інтелігенцією, здебільшого селянського і священницького походження, й польською аристократією існувала глибока соціальна прірва. Світ аристократії для більшості українських політиків залишався закритим. Українці, природно, болісно сприймали твердження польських політиків про слабкість національного руху, брак почуття національної свідомості, відсталість української науки й культури тощо. “Від многих літ привиклисмо бути уважані тутка яко нарид другорядний .., – закидав полякам Євген Олесницький, – ми всегда булисмо під непрошеною опікою і курателею”. Українці вкрай скептично сприймали патетичні заклики польських східногалицьких консерваторів до міжнаціонального порозуміння, стверджуючи, що не припинять боротьби аж до досягнення повної національної рівноправності, і звинувачуючи поляків у збільшенні “розламу” своєрідним розумінням “спільного” як “польського”⁸⁴. Обурення українців викликала постава польських політиків, які подавали будь-які рішення на користь українського національно-культурного розвитку як “акт ласки” з польського боку, звернені до українців моралізування й менторський тон, які супроводжували подібні рішення⁸⁵, а тезу поляків “ми вам дали” вони сприймали як нечуване приниження українського народу⁸⁶.

Чималі зусилля українських політиків спрямовувалися на те, щоб змусити поляків визнати вагу українського питання в Східній Галичині. “Справа руска, – наголошував Андронік Могильницький, – не дасть ся полагодити фразами ані фантазіями. До справи рускої треба приступити з зрілим пляном і треба раз побачити, що она для Вас ест тим раком, котрий Ваш організм точит”⁸⁷. На шпальтах

⁸⁰ ЦДДАУЛ. Ф. 372. Оп. 1. Од. зб. 12. Арк. 5 (Інструкція Народного Комітету УНДП, 15 травня 1901 р.).

⁸¹ Кровавий “вєц народови” в Жовкві // *Діло*. 1903. Ч. 105. 12 (25) травня.

⁸² ЦДДАУЛ. Ф. 372. Оп. 1. Од. зб. 16. Арк. 3 (лист-звернення Народного комітету УНДП від 12 липня 1904 р.).

⁸³ Політичний бойкот // *Діло*. 1902. Ч. 199. 5 (18) вересня.

⁸⁴ *Stenograficzne sprawozdania Sejmu Krajowego... 1902/1903*. S. 2469–2476.

⁸⁵ *Ibid.* 1904. S. 1385–1395.

⁸⁶ *Ibid.* S. 1468–1471.

⁸⁷ *Ibid.* 1902/1903. S. 2551–2557.

української публіцистики початку ХХ ст. можна виразно простежити численні образи на поляків за недооцінку успіхів українців у різних сферах суспільного життя, за їх небажання дослухатися до потреб і прагнень українського населення й навіть періодичні визнання того, що саме таке нехтування створює психологічне тло для вибухів обурення з боку українців. “Чи зрозуміли Ляхи бодай раз, чого ми бажаєм? – запитував кореспондент часопису “Гайдамаки”. – Чи відчули бодай через хвилю наше жите? Чи оправдали бодай раз наше поступоване? ... може бодай старались поводитись, не кажемо звичайним людським співчутем до наших терпінь та стремлінь, але бодай цікавостію до нашого житя? ... А коли живеш в хаті з чоловіком, що не добачує тебе, що не знає твоїх думок ні бажань, що і не заговорить до тебе [...], коли сей чоловік ще й очам не повірить, бачучи, що ти плачеш чи сьмієш ся чи заходиш ся коло чогось, не повірить своїм ухам, чуючи, що ти до нього розумно і з чутем говориш – то ти одного разу під напором накиплого болю, тільки доторкнений болучої рани, мусиш розстроїти ся і або себе убеш, або на нього лютим тигром вдариш”⁸⁸. Розвиваючи стратегічні плани майбутнього Східної Галичини, українські діячі дедалі частіше закликали поляків подбати про “цивілізоване розлучення”⁸⁹. Однозначно включаючи Східну Галичину в коло українських національно-державницьких устремлінь, українські політики краю все ж не замислювалися над майбутньою долею поляків на цих теренах, обмежуючись загальними твердженнями про забезпечення прав національних меншостей.

* * *

Дискусії між українськими й польськими політиками про національний характер і майбутнє Східної Галичини на початку ХХ ст. набули особливої гостроти у зв'язку зі стрімкими модернізаційними змінами суспільства, реформуванням політичної системи. Обстоюючи власну стратегію розвитку Галичини, українці й поляки вдавалися як до випробуваних часом аргументів, так і шукали нових. Навіть в ідеології новітніх політичних рухів чітко простежуються історичні стереотипи щодо іншої нації в краю. Одночасне втягнення території Східної Галичини в орбіту як польського, так і українського державотворення зумовило перехід міжнаціонального суперництва в регіоні у стадію відкритого політичного конфлікту. Однак у міжнаціональних полеміках також відчутне й психологічне підґрунтя: почуття образи за нехтування інтересами власної сторони, невизнання її заслуг та успіхів тощо. Назагал історико-правовим аргументом поляків українці протиставляли право народу на самовизначення, водночас обидві сторони діяли й на полі суперника: українці шукали аргументи в історії, поляки відстоювали непорушність національних позицій польського населення в Східній Галичині тощо. Специфікою періоду, що досліджується, було те, що в силу історичних обставин прикордонна територія, традиційні функції якої полягали в обороні “своїх” інтересів перед “чужими”, мусила відігравати роль

⁸⁸ Психологічний підклад університетської бучі // *Діло*. 1907. Ч. 12. 16 (29) січня (передрук з часопису “Гайдамаки”).

⁸⁹ *Stenograficzne sprawozdania Sejmu Krajowego...* 1907. Т. 1. S. 1208.

центру як загальнопольського, так і загальноукраїнського національних рухів. Це збільшувало число чинників впливу на міжнаціональні відносини в Галичині й посилювало внутрішньополітичну напругу. Спираючись на закріплені в австрійській конституції ліберально-демократичні свободи, українці претендували отримати в Східній Галичині політичну владу, що в психології поляків викликало відчуття втрати здобутих позицій. Аналіз міжнаціональних дискусій доводить тісну взаємозалежність українського й польського національних рухів на етапі модерного націотворення, адже українці й поляки одночасно становили одні для інших загрозу для національних інтересів, об'єкт експансії та взірць для наслідування. Творячи власну версію політичного майбутнього Східної Галичини, вони, природно, виходили з власних національних інтересів, однак питання, що робити при цьому з іншою нацією у краю, залишалося відкритим.